

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЈОВАН ДУЧИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Зоран Кнежевић

Уредници публикације

академик Љубодраг Димић
дописни члан САНУ Јован Делић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Лектура

Тања Рончевић

Коректура

Ана Барбајесковић
Снежана Крстић-Букарица

Стручни сарадници

Марина Нинић
Мирослав Јовановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

Планета ирини, Београд

Тираж: 500 примерака

ISBN 978-86-7025-915-7

© Српска академија наука и уметности, 2021.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Дунав осигурања,
Телекома Србије и Српског пословног клуба „Привредник”.

ЈОВАН ДУЧИЋ
ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИОГРАФИЈА

13 | Јован Делић, *Биографија Јована Дучића*

ЈОВАН ДУЧИЋ: ДИПЛОМАТИЈА

57 | Миладин Милошевић и Љубодраг Димић, *Јован Дучић – једна дипломатска каријера*

КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈОВАНА ДУЧИЋА

101 | Јован Делић, *Од личној бола до метафизичких визија*

151 | Мина М. Ђурић, *Сапутници на стази поред пута: Дучићева сагледавања српске књижевности у контексту светске уметности и културе*

175 | Владимир Гвозден, *Културно преношење, књижевни систем и фигура (јуџо)јисца у Градовима и химерама Јована Дучића*

199 | Александар М. Милановић, *Дојринос Дучићевих јуџојиса модернизацији српскоја јесничкој и стандардној језика*

217 | Недељка Бјелановић, *Дучићево стишавање: Јутра с Леутара*

225 | Владан Бајчета, *Дучићева похвала лудости: Благо цара Радована*

245 | Јован Делић, *Дучићев историјски јорјретј претјка и двојника*

ЈОВАН ДУЧИЋ И АКАДЕМИЈА

281 | Злата Бојовић, *Јован Дучић у Српској академији наука и уметности*

305 | Напомене

323 | Скраћенице

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИБЛИОГРАФИЈА

327 | Драгана Крстић Лукић и Светлана Симоновић Мандић, *Библиографија Јована Дучића*

РЕЧ УРЕДНИКА

Хваљен и уздизан с највишег и најмериторнијег места као највећи српски лирски песник (Богдан Поповић, Слободан Јовановић), потом оспораван од песника авангарде, затим посмртно идеолошки дисквалификован, Јован Дучић је сто педесет година након рођења остао један од највећих лиричара које смо имали и имамо. За око три и по деценије бављења дипломатијом стекао је глас једног од најугледнијих српских и југословенских дипломата и први је од шефова Посланства Краљевине Југославије добио звање амбасадора. Природно је онда што му је САНУ посветила 2021. годину и ову монографију.

За себе је говорио да не зна ни дан ни годину када се родио, али зато врло добро зна зашто се родио. Онда се од ратног устаничког сирочета из Подгљивља, Хрупјела, и Требиња уздигао до најугледније песничке и једне од најугледнијих дипломатских личности свога времена, сретао се са најутицајнијим, најмоћнијим и најдаровитијим људима свога доба: краљевима, председницима држава и влада, војсковођама, дипломатама, мудрацима, песницима, писцима, критичарима, новинарима, дамама... Напутовао се, нагледао и сазнао света. Три пута је сахрањиван на два различита континента и у два миленијума, па Дучићева биографија обухвата не само богат, узбудљив, често драматичан, испуњен и остварен живот, већ и три његове сахране, односно посмртни повратак на Црквину изнад Требиња. Дучићев животопис нужно обухвата преко сто тридесет година.

Посебно је издвојена и описана Дучићева веома жива дипломатска активност. После издања Дучићевих *Дипломатских списа* (Миладин Милошевић), стекли су се услови да се та изванредно важна Дучићева делатност прецизније сагледа и оцени. Изузетно су тачне биле његове процене опасности од фашизма и оправдани рани страхови од геноцида над Србима, и слутње тога геноцида.

Дучићевој поезији посвећена је највећа пажња. Она је типолошки разврстана у „лирске кругове”, али је посматрана и у „развоју”, па су у сагледавању Дучићевог песништва укрштене синхронијска и дијахронијска перспектива.

Дучић је сматрао да је поезија највиши степен метафизике, па је посебна пажња посвећена метафизичким квалитетима његовога песништва.

Изузетан је Дучићев допринос путописном жанру, толико значајном за српску књижевност од самих њених почетака. Дучићеви путописи се могу разумети као путописни есеји, а сам путописац је овај жанр означио као „роман једног срца и једне памети”.

Ова монографија је истакла Дучићев огроман допринос развоју есеја код Срба. Подстицаји су долазили из француске књижевности, превасходно од Монтења. Есеј је за Дучића жанр човековог самотражења, самоиспитивања, самопревазилажења, самосвести и самосазнања. Есеј је у основи његове путописне (*Градови и химере*), контемплативне (*Јуџира с Леуџара* и *Блајо цара Радована*) и књижевнокритичке и аутопоетичке прозе (*Сџаза њоред џуџа* и *Моји саџуџници*). И данас су драгоцене многе Дучићеве књижевнокритичке оцене, али и искази о његовом схватању природе критике. Дучићева есејистика је у овој монографији сагледавана и у компаративном контексту.

Миладин Милошевић је истакао да је историја била Дучићева опсесија, по чему је веома близак Иви Андрићу. Дучићева књига *Гроф Сава Владиславић* несумњиво је једно од најоригиналнијих и најнеобичнијих историографских дела, писано као животопис вероватно највећег дипломате међу Србима, али у служби руског царства, и као дело о пишчевом претку и двојнику.

Настојали смо да представимо Дучићево стваралаштво у целини, поштујући и појединачност свакога дела. Тако ће читалац стећи пунији утисак о Јовану Дучићу као песнику, дипломати, путописцу, есејисти, књижевном критичару и историографу, и о сваком његовом делу појединачно.

Посебна пажња је посвећена академику Јовану Дучићу, односно Дучићу у Српској краљевској академији. Многа документа и сазнања су први пут пред широм научном јавношћу.

Дучићева библиографија је нужно селективна. Рад на овој монографији показао је колико недостаје комплетна и потпуна Дучићева библиографија.

Ово дело је настајало у време пандемије: жалимо што су два аутора била принуђена да откажу своје прилоге. Утолико више захваљујемо свим ауторима, зато што су радили у отежаним условима. Одужен је, упркос пандемији, део дуга великом песнику и дипломати Јовану Дучићу.

Љубодраг Димић и Јован Делић

ДУЧИЋЕВО СТИШАВАЊЕ: ЈУТРА СА ЛЕУТАРА

Недељка БЈЕЛАНОВИЋ

Инстийиуи за књижевносї и умеїносї, Беоїрад

*„Једном речи, їружила ми се свака
їрилика за сакуїљање имїресїја.
А їо сам увек и чинио.”*

Јован Дучић

Јован Дучић један је од најпрепознатљивијих представника канона наше поезије у свим временима – подједнако вољен и цијењен и од најизбирљивије, стручне, књижевноисторијске и књижевнокритичке јавности, колико и укупне читалачке публике. Познат као занесени пјесник глувих часова, али и предани и прецизни радник на савршеном стиху²⁰³, „обожавалац културе” (А. С. Ребац), али и поета чије је дјело резултат „дисциплинованог рада, дисциплинованог фантазирања” (И. Секулић), козер, али и врстан дипломата – Јован Дучић као есејиста и мислилац остаје помало у сјенци. Његова честа ријешеност да прибиљежи и прозни запис²⁰⁴: било путописни, било есејистички, било на граници сродних жанрова (понекад и релативно немарно структуриран), није се у потпуности изборила са блиставим приматом који Дучићева поезија у књижевности има до дана данашњега.

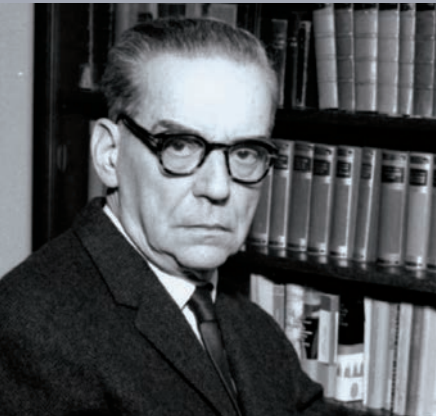
У фокусу овог рада је књига *Јуїра с Леуїшара* (зборник речи о човеку или мисли о човеку – различита издања носе различите ознаке), мада је њу немогуће у читању хируршки раздвојити

ПРИПОВЕТКЕ

Драги центриче Луизи, желим вам ова мјера
српске поезије како ово:
Ваше дело је остало својим језиком народа; ба-
шта мислим се јаким тоу духу иу ишкључења.
Али, као ви немате било могућно да једном
буде заборавамо ваше име и иујубавено ваше
дело, ишћу да верујем да ви ишарате и јелуј-
ке ишћу са једним парамитом и ишћу да
аураде око што је најлепше у ишћу оу вола
и оу вола, ишћу оу вола једном ваше
ишћу је, како ишћу, како, рећи и
ушћу је. То је судбина вама ишћу
ка. Оу вола сам како ја вам ишћу ово.
Ваш ишћу ишћу
И. Андрић

Посвета Иве Андрића

Иво Андрић (1892–1975).

Осим поетичких преклапања у есејистичким записима, два велика српска аутора, Дучић и Андрић, гајила су и пријатељски однос.

од старије књиге скоро истовјетне природе, *Блаја цара Радована*, на коју ћемо се често преко рамена освртати. У неку руку, и *Блајо* и *Јушра*, према начелу распршене композиције, разговорног тона, мисли која слободно меандрира, наликују доцнијим Андрићевим *Знаковима јоред јуша*.²⁰⁵ Не мора се одмах претпостављати једносмјерни, директни утицај старијег писца на оног двадесет година млађег, али је типолошка сродност, профил лирске медитативности, фрагментарне интроспекције и рефлексije – упадљив када се једно до другог поставе два велика дјела српске књижевности двадесетог вијека.

Необична је динамика коју међусобно творе Дучићеви рефлексивни списи и његова поезија, у оном смислу у коме можда не бисмо прво помислили на Јована Дучића да су којим случајем *Блајо* и *Јушра* пропутовали кроз нашу новију традицију без ознаке ауторства. Овај утисак везан је за неодољиву, понекад и необавезујућу лежерност што провејава кроз посматране редове. Као да над њима није никада бдио онај строги, неумољиви Дучић што резбари и углачава своје стихове с времена на вријеме и до скоро несношљиве перфекције, дотле да, тако велики пјесник какав неоспорно јесте, није могао да избјегне оптужбе за испразност форме и фриволност појединих својих остварења.

У једном писму Слободану Јовановићу, из 1923. године, Дучић говори о *Блаіу* и назива га, помало у топосу скрушености и тону самоироније – „бајаги философисања о неспокојству с којим човек тражи увек своју срећу скривену од других; о вечном копању; о вечном сијању нечега што чека; о срећи која је само у једном случају и каприцу судбине а не људској мудрости ни врлини. Тај вулгаризирани мит може бити предмет једног чланка о људској судбини, и узећу га за натпис књизи коју ћу моћи брзо да израдим *јер ћу њисаићи све шћіо ми њадне на ум, да имадне вечићи изілед, да је њисана за себе неіо за друіе*” (Дучић 2000; подвлачење Н. Б.).

И премда је цитат везан за *Блаіо*, а не за *Јуіџра* која су централна тема ове студије, сматрамо да је одломак из приватног писма изванредно важан јер доноси бар два кључна поетичка принципа која се морају имати на уму када се читају Дучићева непјесничка остварења. Први је очигледан – тиче се формалног устројства текста, поетичких метода којима је вођен. Аутор је несумњиво желио да сачува нешто од живог мисленог тока у писмом фиксираном тексту, понешто од илузије усменог обраћања, од ситуације непосредног саопштавања мудраца, или видовњака, окупљеним слушаоцима. Одатле оно скоро па упозорење да ће писати све што му падне на ум. Тако се, на извјестан начин, аутор и ограђује од онога што је записао – он потенцира да је ријеч о мимикрији, *изіледу* списка. Немогуће је не препознати и јасне назнаке (само)ироније у оном „бајаги философисању” и нешто слабије, али ипак присутне, у одредницама „увек”, „вечно”, „нешто”. Колико је та иронија дубински продрла у сам текст и трансформисала мисао – на анализи је да утврди.

Друга особина која чвршће везује *Блаіо цара Радована* и *Јуіџра са Леуіџара*, а која није нарочито карактеристична за Дучићев пјеснички опус, јесте изразита афористичност, у смислу концентровања мисли у поенте што претендују на језгровитост, духовитост и вјечну актуелност. Није ријеткост да се ове двије Дучићеве књиге – посматране као некакав диптих, два дјела са међусобним органским јединством вишег реда, двије близаначке књиге – називају збиркама есеја. Остаје отворено питање колико је, у композиционом смислу, есејистичка грађа успјела да услови њихов облик. И сам довољно проблематичан за дефиницију, прелазни огледни жанр према начелима своје структуре наспраман је раније апострофираним афоризму, као основу положеном у структурни темељ *Блаіа* и *Јуіџара*. Док есеј настоји да сагледа и обухвати тему, да медитира над њом, није

Слободан Јовановић (1869–1958)

несклон да меандрира и смислено и синтаксички, афоризам је вазда у журби да доврши, да истакне поенту, да се позиционира као концентрисан и памтљив²⁰⁶. И одиста, обје ове линије композиционих тенденција врло су јасно препознатљиве у Дучићевим *есејима* – амбиваленција што их обиљежава рађа необичан творачки и рецептивни витализам.

У том међупростору што га детерминишу начела есеја и афоризма, Дучић развија ријеч која промишља, подучава, ћаска – на теме што се дотичу најкрупнијих питања наше егзистенције и њеног смисла. „Мало је писаца који су се 'усудили' да се на овај начин суоче са великим моралистичким темама, јер оне, поред тога што сасвим сигурно представљају велики изазов, истовремено доносе и знатан ризик за онога ко им приступа” (Гвозден 2006: 90). Привидна истрошеност *великих тема* заправо је врло јасан предзнак њихове вјечне актуелности: замор који нас хвата од њиховог понављања долази од потребе да им се непрестано враћамо. Управо зато је акт поетичке храбрости, независности и самосвијести суочити се с њима на начин на који је то учинио Дучић. Начин помало старински, који условљава већ на самом почетку перцепцију снажном оријентацијом на традицију, на Монтења, колико синтаксичком, синтагматском формулацијом наслова („О...”), толико и управо избором тематике.

Јуџира са Леуџара (о томе, уосталом, свједоче и својом директном поднасловном одредницом) нарочито се истичу својом неуморном концентрацијом на наше биће, на све аспекте нашег живота. И док је *Блаіо цара Радована* добар дио своје дифузне пажње обратио на симболичне ликове, на парадигму бљеска и славе (есеји о пјеснику, о херојима, о пророцима, о краљевима²⁰⁷), *Јуџира са Леуџара* усредсређују се на душевност човјекову, а највећма ипак на оно што му унутрашњи живот загорчава – мржњу, љубомору, сујету, страх, разочарање²⁰⁸. С обзиром на то, и премда бисмо се сложили са констатацијом да су „уз *Блаіо цара Радована*, *Јуџира са Леуџара* неки вид Дучићевог идејног завештања, сажетак његових осећања и сазнања, као и библиографија пробране и богате лектире” (Гвозден 2006: 93), чини се да је важно истаћи да се помпезнији, понекад се чини и каталожки дио прегледа грандиозне литературе којом Дучић оперише углавном наводи у *Блаіу*. *Јуџира* не само да су осјетно стишанија, него је и суштински принцип њихове генезе помјерен ка, у искушењу смо да кажемо, педагошком начелу. Богато лично искуство аутора надјачава, или можебити успјешније кроз призму једноставне наратије пропушта прочитано, усвојено. Познији Дучић као да је заморен театралношћу²⁰⁹ класике и митологије; стишава се потреба да се легитимише огромним својим знањем. Предност даје резимеу у искуству. Зато су, рекло би се, *Јуџира са Леуџара* према свим параметрима успјелија књига од *Блаіа цара Радована*, премда и у њима умију да засметају психолошке, карактерне, етичке и колективне генерализације за које нам се чини да их аутор повремено изводи зарад не толико неопходне поенте²¹⁰.

Повратак непролазно актуелним темама, нарочито у *Јуџирима са Леуџара*, такође, свједочи још једном истинску природу Дучића класичара – све у њему се противи партикуларности, распарчаности, дифузији коју одликује савремена (и њему и нама), тј. модерна умјетност и мисао. Понекада је тешко замислити да *Јуџира са Леуџара*, на примјер,

Милан Кашанин (1895–1981), међу првима је јасно оцијенио природу и вриједност Дучићеве есејистике.

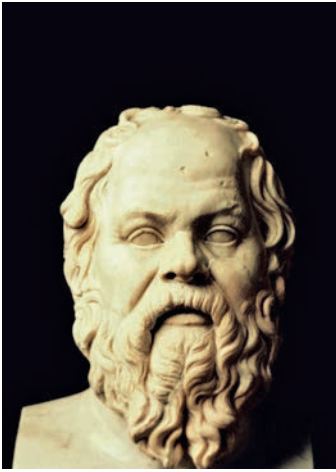

настају у исто вријеме кад и најважнији текстови наших авангардиста. Али то не значи никакву анахроност Дучићеву, још мање његову неупућеност у савремене литерарне процесе и токове, него акт свјесног избора, одсудни тренутак (поновног) приклањања одабраној традицији и њеним поетичким узусима. О томе колико добро Дучић разуме савремену естетику, али и какав отклон од ње прави, свједочи и он сам: „Лепо, то је *и*пак оно *с*т^аро грчко лепо. То је материја и идеја, уједињене у хармонију. [...] Осим лепог на грчки начин, постоји и *б*изарно као лепо, и снажно као лепо, и *и*рими^тивно као лепо, и *д*ивљачко као лепо. Али апсолутно лепо, то је само оно грчко, и дефинисано: лепота у хармонији” (подвлачења Н. Б., 2004: 171).

Постоји и други разлог за отклон ове врсте, а крије се у тврдокорној Дучићевој тежњи да се у овим записима што мање бави свакодневицом. То је опет онолико у вези са поетичком тежњом за уопштавањем, за посматрањем закона вјечности, колико и његовим начелним филозофским опредјељењем, тј. *с*т^ар^аи^те^ти^јама *е*т^ан^то^ло^ги^јама које условљавају да се „савременост [...] појављује врло ретко или никако” (Гвозден 2006: 93).

Осјетно је да се у *Ју*т^ри^ма обликује видније и онај позни Дучић што се у својим касним данима враћа религији. Испрва опрезно, кроз понеку напомену, као прокушани дипломата што преиспитује проблем, да би се круг затворио у есеју „О карактеру”, у коме проналазимо следећу реченицу: „Могло би се, одиста, категорично тврдити: да човек који верује у Бога, верује у све друге величине око себе; а човек који не верује у Бога, тај извесно не верује ни у шта друго”. У закључцима својих промишљања о човјеку Дучић је, дакле, вјеру у Бога изједначио са повјерењем у смисао свега што постоји, исповиједивши, коначно, и вјеру у Промисао као темељни и животодавни принцип космоса.

Овај дио Дучићевог стваралачког, а сасвим извјесно и личног пута, преклапа се са развојем његове поезије. Н. Петковић пише да на самом крају, као на врху Дучићевог

Сократ (470–399 г. п. н. е.), један од највећих античких, грчких филозофа. Осуђен у Атини на смртну казну. На његову судбину Дучић се често враћа у својим записима.

Аристофан (445–385 г. п. н. е.), пјесник, комедиограф. Најзначајнији представник античке комедије. На њега се Дучић осврће кад разматра друштвену одговорност умјетника.

пјесништва, долазе остварења у којима „пред нама искрсава судбина бића које у себи носи божју искру, али не може проникнути ко га је у овај свет послао и коме се на крају враћа. То је део и продужетак оног дубоког, нуминозног доживљаја који је Дучић имао на 'страшној међи'" (2007: 85).²¹¹

Важно је истаћи и да ће нам се понеки изречени суд учинити у најмању руку необичан²¹². Такав је онај о мирној, некомпликованој и „здравијој“²¹³ природи љубави у грчкој митологији. Дучић вели: „Спокојство античких љубави види се најбоље по пустоловинама њихових богова, у којима нема ничег претераног, ни мрачног ни паћеничког” (2004: 268). Будући да је Дучић изванредно познавао антички мит, изгледа да је овдје ријеч о личном утиску у додиру са митолошким представама и нарочитој врсти персоналног прекодирања примордијалних, архетипских образаца; из нашег угла, нарочито Зевсов љубавни живот изгледа као хипереротизована епопеја пресијецана чиновима чистог насиља²¹⁴, мада ни многе друге епизоде *сјокојних* античких љубави нису без сличних наративних минијатура (као скоро невољна асоцијација у свијести искрсава хорорна епизода о Филомили, Прокни и Тереју).

Умије Дучић успјешно да размрда интелектуалну и емотивну будност читаоца тако што понеком феномену, о коме су људско друштво и морал одавно изrekli суд, приђе са неочекиване стране. Есеј „О мирноћи”, којим се отварају *Јуџира са Леуџара*, закључује се малом похвалом – слаткорјечју. Хвалећи уљудност као врхунску мјеру културног и просвећеног друштва, Дучић ће казати: „Само је господин у стању да вам каже похвале у лице, а само простак мисли да је себе обезоружао ако је о другоме казао пријатну реч. Господин је навикао да дадне слатку реч, као што лако испусти златну пару...” (2004: 270). (Ауто)поетички индикативно, Дучић насупрот уљудности, благоглагољивости, поставља сарказам, отровну иронију. Нераздвојиве су лична и списатељска перспектива онда када се на иронију, кад није у најужој функцији „погађања лоших људи и ружних идеја”, обрушава један књижевник као на резултат „порекла ђавољег”, пошто „сарказам није у својој основи друго него порок и просташтво” (2004: 338), узимајући за примјер ништа друго до судбину Сократа којег је у смрт отјерао – Аристофан. Ипак, оно што је чини се упадљив недостатак аргументације есејисте јесте чињеница да се формулација *лоших људи и ружних идеја* изоставља, као нешто што се подразумијева у име општег и вјечног споразума аутора и свих његових читалаца. И то је, барем у нашем читању, и највећа слабост Дучићевих есејистичких записа – исувише ослањања на непостојећу чврсту погодбу између њега и читаоца у вези са филозофским и етичким претпоставкама,

Леотар, планина изнад Требиња. Кључни интимнопоетички топоним Дучићев. (Фото: портал „Херцеговина промо“)

премало сликања пута којим се ходило до одређеног закључка што се нуди као императив, ма како он био блиставо срочен.

Дучић у похвали уљудности иде још даље, посвећујући јој цио есеј. „Онај ко буде до краја разумео лепоту финих начина, лако уобличи и своја осећања и усаврши своје моралне особине” (2004: 241). Дучић смјешта учтивост одмах испод оног људског квалитета који ставља на пиједастал свих вриједности човјекoвих – наиме, поштења. Истини за вољу, у *Јуџирима са Леуџара* аутор не може у довољној мјери истаћи вриједност *истинској њошћења* као основне врлине људске душе. Ова, како каже Дучић, „врло лаичка” ријеч – „садржи у себи све човекове врлине” (2004: 337), и једини је поуздан путоказ за човјека који „најпре живи у лажи о својој сопственој и правој природи” (2004: 323). Да из те љуске изађе, потребно је непрестано суочавање са собом, несмирено тражење пута ка истини. И поштење је ту најјаче оружје човјеково – „Има једна неоспорна истина: ако се и најпапетнији човек често превари, поштен се човек никад не превари. Поштење је једно велико око и велико ухо, увек отворени и будни у човеку. Поштени људи су стога најчешће и мудраци, јер без поштења нема мудрости” (2004: 323).

Учинио нам се, након поновног ишчитавања Дучићевог опуса, безмало двије деценије након првог сусрета с њим, да цјелокупно његово есејистичко стварање – изразито рефлексивно-медитативно, с елементима филозофског и лирског – има врло јасну тенденцију кретања ка прецизно оцртаном циљу. Оно, наиме, описује лук ка финалној концентрацији на скромност, смјерност, умјереност и поштење као највише људске карактеристике, које осим високе моралне вриједности носе још једну изузетну особину – једини су могући пут ка било којој врсти среће и смирености човјека на овом животном путу. Нарочито је важно и ово – Дучић не би био тако пажљив, беспрекоран стилиста да се све ово што је било предмет дескрипције није осјетило и у језику. Најмлађа од свих његових непјесничких књига привидно је и језички најједноставнија – реченица је краћа, али и потентнија, рјеђа су разламања, пасажи, коментаторске бифуркације, проблем се поставља одлучније и рјешава одсјечније. То ипак остаје класична дучићевска реченица – „звучна, мелодична, дисциплиновано вођена и пажљиво склопљена” (Петковић 2007: 81).

Узор-реченица нашег књижевног језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Дучић 1969: Дучић, Јован. *Градови и химере*. „Напомене” Меше Селимовића, приређивача. Сарајево: Свјетлост.
- Дучић 2000: У: Гарић, Дарко. „Повратак песника: непознати Јован Дучић”. *Време*, бр. 502 (19. август 2000). <https://www.vreme.com/arhiva_html/502/13.html>, приступљено 11. 1. 2021.
- Дучић 2004: Дучић, Јован. *Блаіо цара Радована, Песме, Јуіра са Леуішара*. Београд: Научна КМД.
- Гвозден 2006: Гвозден, Владимир. „О књигама размишљања и разговора: *Блаіо цара Радована и Јуіра са Леуішара* Јована Дучића”. *Лейіойис Маііице срійске*, год. 182, књ. 477, св. 1/2 (јан–феб. 2006), стр. 87–97.
- Кашанин 2004: Кашанин, Милан. *Судбине и људи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Коларић 1995: Коларић, Иван. „Јован Дучић: *Блаіо цара Радована*”. *Ствараре: часојис за књижевносћ и кулћуру*, бр. 50, 3–5, стр. 515–520.
- Петковић 2007: Петковић, Новица. *Словенске йчеле у Грачаници*. Изабрао и приредио Драган Хамовић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Савић Ребац 1988: Савић Ребац, Аница. „О Јовану Дучићу”, у: *Стјудије и оіледи*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

НАПОМЕНЕ

- 1 П. Каровић, *Дефиниција дипломатије*, Дипломатија, Зборник радова (приредио др Ђорђе Н. Лопичић), Београд 2006, стр. 80.
- 2 *Истио*, стр. 80–82.
- 3 *Сабрана дела Јована Дучића*, књига VI, *О Јовану Дучићу 1900–1989*, Београд–Сарајево 1990, стр. 102.
- 4 К. Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Милано 1967, стр. 11–17, 161.
Годину 1874. као најверодостојнију, наводи и један до Дучићевих биографа Радован Поповић.
- 5 У писму упућеном 12. јула 1899. године Милану Савићу, секретару Матице српске, Дучић саопштава да је стигао у Женеву пре неколико недеља, што оповргава мишљење Косте Ст. Павловића да је студије започео три године раније, 1896. године (Видети Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 21).
- 6 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела Краљевине Србије (МИД КС), ПП, 1907, ред 165.
- 7 Архив Југославије (АЈ), Збирка Јована Јовановића Пижона (80), кутија 35, лист 180.
- 8 Коста Ст. Павловић наводи да је Дучић примљен у дипломатску службу на заузимање његових пријатеља Јована Скерлића и Слободана Јовановића. У уверењу МИД-а, издатом на захтев Ј. Дучића, пов. бр. 3.754, од 28. X 1924, каже се да је Јован Дучић био неуказни чиновник МИД-а Краљевине Србије од 1. VI 1907. до 1. V 1910, после чега је постао указни чиновник.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 36–38; АЈ., Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП КЈ) – Управно одељење – Персонални одсек (УО – ПО), 1924, ф. V, досије Ј. Дучић.
- 9 А. Митровић, *Дучићев опис краља Фердинанда*, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 320–325; АЈ, Збирка Јована Јовановића Пижона (80), Ј. Дучић – Министру иностраних дела, Софија 27. I / 9. II 1911.
- 10 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 76–77, Дучићево писмо Јовановићу од 19. IV/1. V 1911.
- 11 АС, МИД КС, ПО, 1913, П/2–1, ф. IV.
- 12 АЈ, Збирка Јована М. Јовановића Пижона (80), к-35, л-182, Јован Дучић – Јовану М. Јовановићу, Рим 2. 10. 1912.
- 13 *Документи о спољној политици Краљевине Србије* (даље *Документи*) 1903–1914, 1913, књ. VI, св. 2, док. бр. 174, Извештај отправника послова из Рима од 28. IV / 11. V 1913, стр. 257–258.
- 14 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 324, Дучићев телеграм из Рима од 13/26. IX 1913, 366; документ бр. 333, *Истио*, Дучићев телеграм из Рима од 15/28. IX 1913, стр. 375–375; документ бр. 534. Извештај отправника послова Љ. Михаиловића из Рима од 22. XI / 5. XII 1913, стр. 547–548.
- 15 Архив Србије, Министарство иностраних дела Краљевине Србије, ПП, 1913, ф-24, бр. 304, Рим 22. 12. 1913, Дучић – Министарству иностраних дела, Београд.
- 16 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 565, Дучићев телеграм из Рима од 28. XII 1913 / 10. I 1914, 575.
- 17 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 30, Извештај отправника послова Љ. Михаиловића од 7/20. I 1914, стр. 145–147.
- 18 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 162, стр. 291.
- 19 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 89.

- 20 АЈ, Канцеларија краља (КК), ф-1, док. пов. бр. 533, Секретар посланства Ј. Дучић – Посланству Краљевине Србије у Грчкој, 14. 7. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. пов. бр. 605, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 16. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 21 АЈ, КК, ф-2, док. стр. пов. бр. 606, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 17. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 22 АЈ, КК, ф-2, пов. бр. 604 и 607, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 7/ 21. 8. 1917.
- 23 АЈ, КК, ф-2, док. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 24 АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 603, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 19. 8. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 625 и пов. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. и 30. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 25 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1
- 26 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1.
- 27 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца проглашена је 1. децембра 1918. у Београду уз сагласност легитимних представника међународно признате Краљевине Србије и међународно непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба. У оквиру граница нове државе ушле су административне територије Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе, Далмације и Словеније, које су биле аустријски царски поседи, Хрватске, Славоније, Војводине и Срема, који су се вековима налазили под угарском круном, Босне и Херцеговине, која је након анексије имала статус аустроугарског државног поседа. Различита историјска искуства остала су снажан отисак у свести држављана који су 1918. започели заједнички живот у Краљевини СХС.
- 28 У рату је погинуло и умрло преко 20.000.000 људи, а исто толико је било рањено или трајно онеспособљено. Страхоте логора или затвора упознало је око 8.000.000 људи. Француска је у рату изгубила 16,8% становништва, Немачка 15,4%, Велика Британија 12,5%, Русија 11,5%, Италија 10,5%, САД 2%. Губици Србије износили су преко 25% становништва.
- 29 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 294 од 14. 2. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу; АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 202 од 3. 3. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу.
- 30 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1919, Политичко одељење пов. бр. 6384, од 22. V 1919, ф. I.
- 31 АЈ, МИП КЈ УО – телеграм из Мадрида пов. бр. 234, од 17. IV 1921, ф. VII, дос. Посланство Мадрид.
- 32 АЈ, МИП КЈ УО – персонални одсек (ПО), пов. бр. 3.308, од 19. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 33 *Истио*, Дучићев телеграм из Сан Себастијана од 15. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 34 *Истио*, пов. бр. 3.333 од 20. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 35 *Истио*, телеграм из Мадрида пов. бр. 207 од 12. X 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 36 *Истио*, пов. бр. 4.844 од 7. XI 1922. и пов. бр. 5.040 од 17. XI 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 37 *Истио*, акт Политичког одељења пов. бр. 910 од 7. III 1923, указ Пр. бр. 860, ф. III, дос. Дучић.
- 38 Библиотека Јована Дучића (Б. Ј. Д.), Требиње, телеграм Посланства у Атине од 1. IX 1923, X–B–1.
- 39 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 44 од 25. 1. 1924, ф-X, Дучићев извештај сачињен у Министарству иностраних послова и упућен Посланству Краљевине Југославије у Паризу.
- 40 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту, ф-XI, Извештај Ј. Дучића упућен министру спољних послова М. Нинчићу, 21. 1. 1924.
- 41 У питању је трећа влада Љ. Давидовића која је трајала од 27. јула до почетка новембра 1924. године.
- 42 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.432 од 22. X 1924, ф. V, дос. Дучић; *Истио*, 1922 Извештај посланика Марковића из Атине, пов. бр. 855 од 26. IX и пов. бр. 797 од 7. XI 1924, ф. V, дос. Дучић.
- 43 *Истио*, 1922, ф. IV, дос. Милутин Јовановић.
- 44 *Истио*, Дучићева молба од 25. октобра, пов. бр. 1605 од 8. XI 1924, ф. XXI, дос. 19.

- 45 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 10 од 3. I 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 46 АЈ, Стална делегација КЈ при Друштву народа (Делегација), деловодни протокол за 1925, телеграм од 15. I 1925. послат МИП-у.
- 47 Одлука о оснивању Друштва народа донета је јануара 1919. на првој пленарној седници Конференције мира у Паризу. Организација је отпочела са радом јануара 1920. Средиште јој је било у Женеви. Основни задатак организације био је очување светског мира, а основни циљ подстицање међународне мирољубиве сарадње. Функционисање Друштва народа било је засновано на идеји „колективне безбедности”. На тај начин сваки члан организације био је обавезан и одговоран за сигурност и безбедност свих осталих чланова. Формирање Друштва народа, чији је један од оснивача била и Краљевина СХС, био је први покушај стварања система колективне безбедности у Европи и свету.
- 48 Библиотека Јована Дучића, Требиње (БЈД), X – B – 2, Наша ситуација у Лиги народа, Женева, 20. април 1925.
- 49 Момчило Нинчић је поново био министар иностраних послова у владама Николе Пашића – осмој од 6. децембра 1924, деветој од 29. априла 1925. и десетој од 18. јула 1925, а затим у првој и другој влади Николе Узуновића од 8. априла до децембра 1926.
- 50 Библиотека Јована Дучића, Дучићево писмо Нинчићу; писмо најпознатијег швајцарског адвоката, члана Парламента; писма угледних југословенских држављана из Женева, X–B–3: О истом К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 50–51.
- 51 АЈ, Делегација, деловодни протокол за 1925, Дучићев телеграм бр. 57 од 10. VIII 1925.
- 52 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1925, ф. 1.
- 53 *Истио*, УО – ПО, решење МИП-а пов. бр. 4.653 од 10. XII 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 54 АЈ, МИП КЈ УО, пов. бр. 844 од 16. III 1926, ф. XVI, дос. Дучић.
- 55 *Истио*, телеграм конзула Групчевића, ф. XVI, дос. Дучић
- 56 *Истио*, пов. бр. 1.175 од 21. IV 1926, ф. V, дос. Дучић. Указом краља Пр. пов. бр. 1.057 од 30. марта 1926. укинута је Генерални конзулат, а отворено Посланство Краљевине СХС. Указом од истог дана бр. 1.060 Дучић је постављен за саветника посланства као отправник послова. Иначе, дипломатски односи између Краљевине Србије и Египта успостављени су 1. II 1908. отварањем Дипломатске агенције у Каиру, која је једно време била подигнута на степен конзулата, па поново враћена у статус агенције, која је дефинитивно укинута 4. X 1922, а отворен Генерални конзулат. Први дипломатски агент Краљевине Србије у Каиру био је Бошко Чолак Антић, касније министар Двора.
- 57 АЈ, МИП КЈ УО, стр. пов. бр. 8 од 31. VIII 1927.
У представци од 2. августа. Дучић каже да сукоб са М. Јовановићем датира од времена његовог постављења за сталног делегата при Друштву народа. То постављење, како наводи Дучић, посланик Јовановић је по сваку цену хтео да спречи јер су тиме биле пресечене „многобројне и огромне дијурне којима није било равних у историји наших мисија на страни”. У жељи да задржи место делегата, Јовановић се прихватио бројних интрига које су кулминирале намештеном афером са пропалом девојком и њеним ванбрачним дететом. У тим нечасним радњама Јовановић је ангажовао и двојицу чиновника свог посланства у Берну (Спиру Мијића и Драгољуба Милетића), чији је задатак био да достављају „којекакве пашквиле”, уперене против Дучића, на адресе угледних личности и новинских редакција у земљи и иностранству. Саму тучу Дучић је објашњавао на следећи начин: „на првом случајном сусрету са г. Милутином Јовановићем, нисам могао да се уздржим а да не дадем израза тој индигнацији на један начин који сам најмање желео”. О тучи у министарству налазимо и код М. Црњанског (*Ембахаже*, I–III, стр. 381–382.)
- 58 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.799 од 8. IX 1927, ф. III, дос. Дучић.
Сазнавши за казну која је уследила, Дучић је у писму помоћнику министра С. Павловићу кривицу због целе афере приписао МИП-у и његовој неажурности да поред сазнања о нечасним поступцима посланика Јовановића, његову делатност, која је штетила и угледу државе, заузда. Увређен што је стављен у исту равн са Јовановићем, на крају писма Дучић каже: „Али као јавни човек морам изјавити да закони моје отаџбине неће бити поштовани док у нашем животу не буду претходили закони савести”.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 57–61. Део писма цитирао је и Р. Поповић у наведеној књизи, стр. 111–113.

- 59 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.060 од 13. XII 1927, ф. III, дос. Дучић.
- 60 К. Павловић, *нав. дело*, 62.
- 61 Библиотека Јована Дучића, превод на српскохрватски: „Мађари о Јовану Дучићу – посета Јовану Дучићу, највећем српском песнику”, Каиро, фебруара 1927, X–B–5. Разговор је објављен у листу „Банмеђи Наplo”, како стоји забележено на крају текста.
- 62 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.732 од 7. XII 1929, ф. III, дос. Дучић.
- 63 *Истио*, пов. бр. 553 од 14. II 1930, Дучићев телеграм из Каира, пов. бр. 10, од 10. II 1930, ф. III, дос. Дучић.
- 64 Слом Њујоршке берзе, до кога је дошло у октобру 1929. године, додатно је драматизовао већ тињајућу економску кризу. Повезаност светског капитала, привреде и тржишта учинио је да нагли пад акција на Њујоршкој берзи произведе ланчани слом светског банкарског система. Кризу је у Европи највише осетила Немачка. Слом су први доживели новчани заводи, кредитна друштва а затим банке које су затваране једна за другом. У кратком периоду индустријска производња, коју није имао ко да финансира, опала је у водећим индустријским земљама за преко 50%. Број незапослених се кретао између 20 и 30 милиона. Животни стандард је драматично опао. Економска депресија је променила схватања људи о привреди, али и о политици.
- 65 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Лондону (ПЛ), пов. бр. 648, 14. 7. 1930, ф. I, дос. I-11
- 66 АЈ, ПЛ, пов. бр. 627 од 26.7.1930, ф-I, дос. I-11; пов. бр. 702 од 7. 8. 1930, ф-I, дос I-11 и пов. бр. 749 од 11. 11. 1930, ф-I, дос. I-11.
- 67 АЈ, ПЛ, пов. бр. 767 од 22, 9, 1930, ф-I, дос. I-11; А. Ј, ПЛ, пов. бр. 328 од 7. 7. 1931, ф-I, дос. I-11.
- 68 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 1932, ф. V, дос. Дучић.
- 69 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Будимпеште пов. бр. 78 од 16. II 1932. којим јавља МИП-у да је преузео дужност 15. II 1932, ф. V, дос. Дучић. Дучић се вратио из Египта у децембру 1931. и у министарству је 17. XII 1931. године тражио да му се, на предлог лекара, одобри двомесечно боловање, што је и одобрено – пов. бр. 450 од 1. II 1932, ф. V. Због хитности преузимања дужности у Будимпешти, према одлуци заступника министра (пов. бр. 515 од 8. II 1932, ф. V, дос. Дучић), није путовао у Каиро да преда дужност.
- 70 *Истио*, Дучић је био на реферисању у министарству од 13. до 19. марта, пов. бр. 136, од 28. V до 13. VI, пов. бр. 322, 27. XI 1932, ф. V, дос. Дучић, затим у 1933. од 21. III до 4. IV, пов. бр. 1.432, од 7. до 12. V, пов. бр. 2.147, 1933, ф. V, дос. Дучић
- 71 Библиотека Јована Дучића, X-B-7, Мађарски песимизам о Југославији, Бесправност Србије као некултурне земље, Извештај Ј. Дучића упућен из Будимпеште министру иностраних послова Б. Јевтићу, 13. јул 1932.
- 72 АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, ф-31, Извештај Ј. Дучића упућен министру иностраних послова Б. Јевтићу. 8. 9. 1932.
- 73 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучић је на законском одмору од 15. јула до 1. септембра 1932, у Бечу 14–20. октобра, пов. бр. 588, на боловању од краја новембра до 20. децембра 1932, ф. V, дос. Дучић, на конгресу Пен-клуба у Дубровнику од 21. маја до 12. јуна 1933, пов. бр. 2.535, ф. V, дос. Дучић.
- 74 *Истио*, „Протокол о предаји и пријему дужности у Краљевском посланству у Будимпешти”, пов. бр. 750/33 од 30. јула 1933, ф. V, дос. Дучић.
- 75 *Истио*, ф. V, дос. Дучић.
- 76 Андреј Митровић, „Дучићев опис краља Фердинанда Кобуршког и прилика у Бугарској почетком 1911. године”, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 318–319.
О фон Хаселу, који је након Будимпеште службовао у Београду, а после тога у Риму, Дучић ће оставити следеће сећање: „Амбасадор који носи у једном делу срца француски метак. Одличан човек, муж, отац, Немац и Европљанин. Искрен пријатељ Југославије, коју је познао по херојству Србије и по љубазности Београда, где је пре Рима био нем.[ачки] посланик две године. И он у Риму о нама и ми у Београду о њему не пропуштамо измену симпатија ...”
Јован Дучић, *Дневник*, под датумом 4. 2. 1937.
- 77 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Рима, пов. бр. 1.444, којим јавља да је преузео дужност 1. X 1933, ф. V, дос. Дучић.

- 78 АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (Делегација), пов. бр.15, ф-22, дос. 10, Шта је знала Италија о иступању Немачке у Друштву народа, 18. 10. 1933; *Истио*, пов. бр. 139, ф-22, дос. 10, Разговор са државним подсекретаром за иностране послове Сувичем и његове импресије из Берлина.
- 79 АЈ, Делегација, пов. бр.20, ф-22, дос. 10 Разговор са турским амбасадором о посети Литвинова Мусолинију, 7. 12. 1933.
- 80 Библиотека Јована Дучића, Х-В-18, Талијанска штампа о боравку Његова Вел. Краља Загребу и моје писмо г. Сувичу, 30. 12. 1933; АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића, ф-2, копија, Мој одговор Сувичу на питање односно последњих догађаја на Балкану, Рим, 2. 1. 1934.
- 81 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 269 од 25. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 276 од 28. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 286 од 31. 3. 1934, ф-1, дос. 1-6; *Истио*, пов. бр. 394 од 28. 1. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 448 од 17. 5. 1934, ф-1, дос. 1-10; АЈ, Делегација, пов. бр.461 од 12. 6. 1934, ф-22, дос. 1-10.
- 82 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Турској, ф-22, пов. бр. 2522, Извештај упућен Министарству иностраних послова, 24. 12. 1934.
- 83 Библиотека Јована Дучића, Х-В-14, Шифровано писмо Ј. Дучића упућено Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.171 од 11. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.197 од 12. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Шифровани телеграм упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.513 од 13. 7. 1934; *Истио*, Х-В-31, Талијански коментар Источног пакта и зашто на исти пристају, пов. бр. 1.515 од 14. 7. 1934; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 564 од 1. 8. 1934, ф-1, дос. 1-2.
- 84 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, стр. пов. бр. 1.559 од 17. 7. 1934; А. Ј, Посланство Лондон, пов. бр.1004 од 11. 12. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр.207 од 9. 3. 1935, ф-1, дос. 1-9.
- 85 АЈ, Делегација, ф-22, док. бр. 32/II, Италија – шифровано писмо од 5. 7. 1935, пов. бр. 16.341; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 632 од 20. 8. 1935, ф-1, дос. 1-2; А. Ј, Делегација, пов. бр. 1.348 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Француско-италијански односи, 15. 11. 1935.
- 86 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Моја посета Мусолинију – разговор о приближавању и терористима, пов. 729 од 24. 3. 1935.
- 87 АЈ, Делегација, пов. бр. 1,386 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Разговор са Сувичем о Абисинији од 27. 8. 1935; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 912 од 8. 11. 1935, ф-1, дос. 1-2, Разговор са Шамбреном о рату енглеско-талијанском од 16. 10. 1935.
- 88 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићев извештај о првом разговору са грофом Ђаном у Палацу Кици, 29. 10. 1936.
- 89 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, акт Политичког одељења пов. бр. 3.030 од 1. XI, којим се наређује да Дучић дође у Београд. Дучић је боравио у Београду од 2. до 15. новембра, када се вратио у Рим. Пов. бр. 6.049 од 29. XII 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 90 *Истио*, указ, 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 91 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Нова порука мин. спољ. послова г. Гал. Ђана после одговора госп. председника М. Стојадиновића, 18. 11. 1936.
- 92 Библиотека Јована Дучић, Х-В-15, Дучићев други разговор са Ђаном од 20. 11. 1936.
- 93 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићево писмо М. Стојадиновићу од 21. 11. 1936.
- 94 М. Стојадиновић, Ни рат ни пакт, Ријека 1970, стр. 412–417.
- 95 Библиотека Јован Дучић, Дневник из Рима (*Дневник*), под датумом 17. мај, Х-А-34. Делови Дневника објавили су Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 157–181 и Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку ероса*, Београд 1990, стр. 306–311.
- 96 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Букурешта пов. бр. 520 од 20. V 1937. којим посланик Д. Касидолац извештава да је дат агреман; ф. II, дос. Дучић.
- 97 *Истио*, указ, 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 98 *Истио*, писмо од 15. VI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 99 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 29. јул 1937. године.

- 100 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. и 22. септембар 1937. године.
- 101 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.601 од 14. IX 1937, ф. II, дос.Дучић.; АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Рима пов. бр. 1.402 од 25. IX 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 102 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 25. и 28. септембром.
- 103 М. Стојадиновић, *нав. дело*, стр. 417.
- 104 Гроф Галеацо Бано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954, стр. 19.
- 105 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. 9. 1937.
- 106 *Истио*, под датумом 1. 9. 1937.
- 107 *Истио*, под датумом 29. 7. 1937.
- 108 *Истио*, под датумом 7. 10. 1937.
- 109 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм пов. бр. 636 од 15. XI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 110 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 1.240 од 12. XI 1937, ф. II, дос. Дучић; У Дневнику, Дучић је записао да је акредитиве предао 5. новембра 1937. године.
- 111 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1993 од 28. 12.1937, ф-I, дос. I-7.
- 112 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Дучићев извештај из Букурешта упућен 7. јануара 1938. године председнику владе и министру иностраних послова М. Стојадиновићу; *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником о ситуацији у Румунији од 22. јануара 1938. године; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 22. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 23. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 28. 1. 1938. године О шансама владе О. Гоге, 28. 1. 1938. године. О приликама коју је затекао у Румунији сведочио је и дневнички запис од 30. децембра 1937. године у коме је дао сликовито виђење новог премијера Октавијана Гоге и задатака пред којима се налазио: „По природи сав темпераменат, сангвиник, виолентан тип, кавгација, али и мегданција. Он сад треба да спасава корумпирану Румунију на начин како је Мусолини спасавао дегенерисану Италију и Хитлер прегажени и комунистички Рајх...”
- J. Дучић, *Дневник*, под датумом 30. 12. 1937.
- 113 Библиотека Јована Дучића, X-B-29, Устанак Јевреја и знаци ксенофобије, 26. 1. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са Калинеском, министром унутрашњих послова, односно румунских Јевреја, 4. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији. Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938.
- 114 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Румунија према фашизму и нацизму, 9. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, О новој влади и положају патријарха, 13. 2. 1938.
- 115 *Истио*, X-B-31, Мишљење шефа либералне странке г. Д. Братјана о новој влади Патријарха Мирона и о диктатури, Извештај упућен М. Стојадиновићу 4. 4. 1938.
- 116 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 13. 3. 1938; *Истио*, X-B-31, Спољна политика Румуније у овом тренутку, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 23. 3. 1938.
- 117 *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији, Извештај упућен М. Стојадиновићу 17, 4, 1938; *Истио*, X-B-29, Откриће Кордеановог припремања устанка и јуриша на Букурешт, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор Дучића са немачким послаником Фабрицијусом, Извештај упућен М. Стојадиновићу 14. 5. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са министром унутрашњих послова Калинеском о процесу Кордеана и учешћу Немачке, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 2. јун 1938,
- 118 Библиотека J. Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 119 *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником односно преговора Италије и Енглеске, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 13. 3. 1938.
- 120 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 121 *Истио*.
- 122 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 24. I 1937.
- 123 Библиотека Јован Дучић, X-B-29, Бекство Кордеана и пропаст „Гвоздене гарде”, Извештај упућен Министру иностраних послова 28. 2. 1938.

- 124 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 289.
- 125 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 276–285.
- 126 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 524 од 8. II 1939, ф. III, дос. Дучић.
- 127 Питање подизања дипломатских односа Румуније и Југославије решено је на Конференцији Мале Антанте од 5. V 1938. Румунија је указом од 17. децембра, почев од 1. јануара 1939. године, подигла своје посланство у Београду на степен амбасаде, док је Краљевина Југославија то учинила указом од 22. децембра 1938.
- 128 Амбиције Немачке, Италије и Јапана, да у територијалном и политичком смислу постану велике државе, пониште одредбе мировних уговора склопљених на крају Првог светског рата и свету наметну свој „нови поредак”, резултирале су склапањем војних савезништва. Резултат политичког и војног приближавања Немачке и Јапана био је „Антикоминтерна пакт”, склопљен новембра 1936. Споразуму је 1937. приступила и Италија. Тако је формиран савез сила осовине Рим – Берлин – Токио. Неколико година касније, када је рат већ почео, те су државе 20. септембра 1940. у Берлину учврстиле своје савезништво склапањем војног савеза познат под именом „Тројни пакт”. Тим пактом Јапан је Немачкој и Италији признао право одлучивања „при стварању новог поретка у Европи”. Истовремено су Немачка и Италија потврдиле „вођство Јапана при стварању новог поретка на великоазијском подручју”. Пакту су могле приступити и друге државе. То су током 1940. учиниле Мађарска, Румунија и Словачка, а у марту 1941. прво Бугарска, а онда и Југославија.
- 129 К. Павловић, *нав. дело*, стр. 220–221, факсимил писма А. Цинцар-Марковића Дучићу.
- 130 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, истим указом краљевски посланик у Мадриду Александар Авакумовић (који је годину дана раније био саветник у Посланству КЈ у Букурешту и на Дучићев захтев премештен), наименован је за новог амбасадора у Букурешту 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 131 *Истио*, Дучићев телеграм из Букурешта, пов. бр. 753 од 31. маја 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 132 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 431 од 3. VI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 133 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1.409 од 16. 10. 1940, ф–I, дос. I-10, Ситуација у Шпанији, Извештај упућен министру иностраних послова А. Цинцар-Марковићу; АЈ, Министарски савет К.Ј.(138), ф-4, АЈ. 22, Ситуација у Шпанији и став према рату, Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 25. 7. 1940; АЈ, Министарски савет КЈ (138), ф-4, АЈ. 22, Споразум између Шпаније и Португалије. Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 4. 8. 1940.
- 134 *Истио*.
- 135 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 498 од 9. VII 1940, ф. V, дос. Дучић; АЈ, Министарски савет Краљевине Југославије, акт Политичког одељења МИП-а без броја, 138–4–22.
- 136 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.579 од 30. X 1940, ф. XXV.
- 137 *Истио*, пов. бр. 6.566 од 24. XII 1940, ф. XXV.
- 138 *Истио*.
- 139 *Истио*, 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 140 *Истио*, Дучићев извештај од 5. новембра, пов. бр. 30.765 од 7. XI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 141 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 920 од 20. XII 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 142 *Истио*, Дучић – Нинчићу, пов. бр. 227 од 6. V 1941, ф. V, дос. Дучић; Краљевска влада је напустила земљу 15. априла и преко Грчке отишла за Египат, а затим у Јерусалим где се обрела 18. IV 1941.
- 143 АЈ, Емигрантска влада (103), ф– 63, АЈ. 283, Извештај упућен министру Нинчићу, 18. 6. 1941.
- 144 АЈ, МИП КЈ у Лондону, УО, пов. бр. 5.236 од 28. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 145 АЈ, Емигрантска влада, (103) извештај Посланства у Мадриду, стр. пов. бр. 142/41 од 5. јула 1941. министру Нинчићу у Лондон. ф. 63–283. У извештају се каже да је „шеф дипломатског кабинета министра иностраних послова Шпаније саопштио на конференцији за новинаре да је шпанска влада на дан 26. јуна 1941. признала *de iure* нову Краљевину Хрватску”. Месец дана касније, 1. августа, Франко је наименовао свог посланика у Загребу, дон Висенто Гонсалес Арнао и де Амар де ла Тореа; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 156/41 од 31. VIII 1941, 103–63–283. Наредне године, 4. фебруара, шпанско Министарство иностраних послова затражило је да се затворе канцеларије Посланства КЈ у Мадриду и почасних конзулата у Барселони и Валенсији; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 9/42 од 10. II 1942, 103–63–283.

- 146 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Мадрида пов. бр. 280/41 од 2. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 147 На седници владе у Јерусалиму од 16. маја 1941. одлучено је да један број министара оде у пропагандну мисију у САД и Канаду. Поред тога одлучено је да седиште владе буде у Лондону (в. Б. Кризман, *Југословенске владе у избељеништву 1941–1943*, Загреб 1985, стр. 134–135).
- 148 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Нинчићево писмо од 9. јула 1940, пов. бр. 5.236, ф. V, дос. Дучић.
- 149 АЈ, МИП КЈ у Лондону, извештај аташеа за штампу при Посланству КЈ у Лисабону, М. Поповића упућен Миши Креку, потпред седнику владе, пов. бр. 2.538 од 16. VIII 1942, ф. III.
- 150 Пеђа Милосављевић, „Био сам Дучићев секретар”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 489.
- 151 Перо Слијепчевић, „Јован Дучић”, у: *Сабрана дела Јована Дучића*, књ. VI, Београд–Сарајево 1999, стр. 108.
- 152 Милан Стојадиновић, *Ни рай ни њакџ*, Ријека 1970; Милан Грол, *Лондонски дневник 1941–1945*, Београд 1990; Гроф Галеацо Ђано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954; *Тајни архиви грофа Ђана (1936–1942)*, Загреб 1952; Милош Црњански, *Ембахадџ*, Београд 1983.
- 153 Богдан Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918–1941*, Загреб 1975; Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1918–1933*, Београд 1979; *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976; Милан Ванку, *Мала Антаната 1920–1935*, Титово Ужице 1969; Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918–1941*, Вршац 1984, Енес Милак, *Италија и Југославија 1931–1937*, Београд 1987 и други.
- Радован Самарџић на следећи начин дефинише Дучића: „Нимало одбојан према читавом српском сељачком народу, у чијој је историји, веровању, моралу и менталитету налазио црте достојне класичних народа, песник блиставог израза и префињених осећања који је написао најлепше огледе о Петру Кочићу и Борисаву Станковићу, писцима без сумње друкчијег кова, достојанствено незлобив према појединцима и покретима с којима се, иначе, није морао слагати, Јован Дучић, први амбасадор у историји југословенске дипломатије, горд због свога порекла, издашан као учен космополита, поврх свега човек који је умео да носи себе, деценијама је, у понашању, на многе остављао утисак таштог држања и галантне отмености. Али, то није био само његов спољашњи изглед. Отмена је била и природа његове душе.”
- Р. Самарџић, „Сој Јована Дучића”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 510.
- 154 Р. Поповић, *Истина о Дучићу*, Београд 1982; Р. Поповић, *Жудња за фраком*, Београд 1985. Аутори који су писали о књижевном делу Јована Дучића само узредно говоре о његовој служби у југословенској дипломатији (*Сабрана дела Јована Дучића, О делу Јована Дучића 1900–1989*, Додатак издању, Перо Слијепчевић, Славко Леовац, Радован Самарџић).
- 155 Објављене Дучићеве дипломатске извештаје налазимо у: *Историјски гласник*, књ. XIX, 1972, 317–325, „Дучићев извештај из Софије 1911”, приредио Андреј Митровић; „Документа о спољној политици Краљевине Србије 1912,” књ. V, св. 3, 1913, књ. VI, св. 2, 1914, књ. VII, св. 1 (где је објављено неколико Дучићевих извештаја, док се у неколико других помиње); „Књижевност” 1–2, 1991, 108–129, „Дипломатски извештаји – Јован Дучић”, приредио Миладин Милошевић; Богдан Кризман, *Југословенске владе у избељеништву 1941–1943*, Загреб 1985, 134–135 (један извештај из Мадрида 1941). М. Милошевић, Јован Дучић, *Дипломатски списи*, Београд 2015. У књизи Р. Поповића *Истина о Дучићу* наведени су на више места делови појединих извештаја
- 156 О Дучићевим становиштима израженим у есејистичким књигама *Благо цара Радована: књига о судбини и/или Јуџа са Леуџара: мисли о човеку* и могућностима њихових упоредних и интердисциплинарних контекстуализација у оквирима светске културне баштине в., нпр., Коларић 2001: 17–23; Јовановић 2008: 18–31; Гвозден 2017: 175–184 и др. Поводом изгледа компаративних приступа у оквирима Дучићевих путописно-есејистичких приказивања в., нпр., Леовац 1990: 375–399; Делић 2001: 119–167; Gvozden 2003 и др. У вези са статусом разматраних тема дела *Моји сајуџници: књижевна обличја или Сјаза поред џуџа: есеји и чланци* у опусу Јована Дучића в., нпр., Ранић 2007: 79–87; Стакић Савковић 2012: 255–266; Стакић Савковић 2016: 493–510. За могућности различитих изучавања Дучићевих есеја в., нпр., Милићевић 1965: 229–243; Витановић 1994; Егерић 2000: 215–220; Иванишевић 2009; Радуловић 2009: 39–67 и др.
- 157 У одређеној мери могла би да буду испитивана понекад и сродна критичка упоришта Јована Дучића и Јована Скерлића. Скерлићев текст „Три млада писца”, у коме је први сегмент посвећен Милићевићевом делу *Бесјуђе*, други *Пријовейкама* Николе Јанковића, а трећи *Причама које су изубиле равнотежу*

Станислава Винавера (уп. Скерлић 1922: 137–149) насловом као да се надовезује на Дучићев текст „Наши најмлађи писци”, објављен 1908. године, делимично посвећен и Вељку Милићевићу (Дучић 1908а: 3; Дучић 2008б: 215–222). Колико се Скерлићеви текстови и непосредно ослањају на Дучићева запажања, сведочи и чињеница о, на пример, блиском обликовању увида поводом „најмлађ[е] генерациј[е] писаца” која „показуј[е] једну наклоност песимизму” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215), што је код Дучића у наведеном тексту из 1908. године представљено и кроз следећу формулацију: „Њихове се књиге зову овим невероватно кобним именима: *Бесиуће, Под живојом, Живи мрјиваци, Голіоја, Под жрвњем*, и све те књиге имају тенденцију да дадну једну велику трагичност рушења и беспућа, и једну очајну поезију немоћи и нирване. Стихови наших најмлађих писаца, у којима нажалост нема онолико уметности и талента колико у неким од поменутих књига са горњим насловима, допуњују тај тамни тон, и то сасвим педантно” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215). Скерлићево сагледавање Пандуровићеве збирке *Посмртне њочасије* у тексту „Једна књижевна зараза” као да се директно наставља на претходне Дучићеве коментаре: „У српској књижевности, у последње време, ми смо се већ навикли да сретамо наслове који као да су преписани са надгробних споменика, и корице које су у црнини посмртних листа или са трновим венцем испод кога капљу крваве сузе. Наше најмлађе песничко покољење пева песме чији наслови казују садржај: *Један љлч, Рани увелак, Тужне њесме, Тужан дан, На њробљу, Мрачно је и љустіо, Плач, Поїреб, Сузе, Нирвана, De profundis*, и готово нема млађег песника који нема своје *Finale*” (Скерлић 1909: 97–98). Овакве паралеле актуелизују и питање у вези са тим колико је, у ствари, Дучићево виђење канонског у српској књижевности с почетка 20. века било упоришно за Скерлићеве књижевнокритичке одлуке и књижевнo-историјске изборе. Иначе, врло позитивно о Скерлићевом приступу у раду и при изради књиге *Српска књижевност у XVIII веку* и четвртог тома *Писци и књије*, Дучић се изражава управо и у периоду између 1908. и 1909. године (Дучић 1908б: 3; Дучић 1909; Дучић 2008б: 115–119).

- 158 Уп. Дучић 2008а: 166.
- 159 Уп. Дучић 2008б: 140.
- 160 Уп. Дучић 2008а: 124, 125.
- 161 Уп. Дучић 2008а: 152.
- 162 Дучић 2008б: 80.
- 163 Уп. Дучић 1929: 4; Дучић 2008б: 152.
- 164 В.: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-prizes-in-literature/>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 165 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1901>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 166 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1903>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 167 Скоро истоветна запажања Дучић даје и у тексту „Култура нашег сељака” (Дучић 1930: 530–532; Дучић 2008б: 252).
- 168 Први пут 1930. године као пета књига *Сабраних дела* у издању Народне просвете из Београда, а други пут као самостално и проширено издање 1940. у Српској књижевној задрузи.
- 169 Према речима Слободанке Пековић, „читав текстуални корпус Дучићевих путописа је врста декадентног дописивања једне структурално одређене и дуготрајне жанровске традиције” (Пековић 2001: 23).
- 170 Овде се ослањамо на Бахтина: „Нарочито важно значење које имају жанрови. У жанровима (књижевним и говорним) у току векова скупљају се облици визија и схватања одређених земаља света. За писца-уметника жанр служи као спољашњи шаблон, велики уметник, пак, побуђује у њему потенцијалне семантичке могућности” (Бахтин 1997, 48). Путопис који преноси литерарне традиције и активира њене семантичке могућности је дијалог између култура у много већој мери него што је монолог припадника једне културе (Бахтин 1997, 59).
- 171 О књижевним путовањима и књижевним путницима в. Гвозден 2006.
- 172 „Уосталом, ја сам овај Нил, који нигде не пушта гласа од себе, чуо свугде у Египту где год сам изнад себе имао макар једну палмину лепезу, или једну тамну гранчицу сикоморе. Значи да Нил истовремено тече и у ваздуху као музика, докле по земљи тече као светлост” (Дучић 1940, 313; подв. В. Г).

- 173 На истом месту Дучић каже да Шатобријан „није био на Мисисипију, чије је водопаде описао у свом бесмртном опису” (Дучић 1940, 275). Познато је, међутим, да је француски писац боравио у Америци и имао прилике да види реку Мисисипи.
- 174 „Имао је свој аутомобил, кога је звао ’мојим Египћанином’, и који је увек носио египатску ознаку и арапски број” (Павловић 1967, 64).
- 175 О Дучићевом односу према историји назнаке је дао И. Стојановић у кратком приказу *Градова и химера*: „Све има дах векова, мирис свештених утвари и очајање старе славе, која за нас има дражи по урођеној нам радозналости за оно што је некад било. О садашњости писац говори само утолико што спомене који леп крај, небо, исток и залазак сунца, поезију којег лепог дана” (Стојановић 1932, 366).
- 176 Истицање значаја путовања као вишег облика сазнања јавља се још у Херодотовој *Историји*. Солон, путујући, долази до пребогатог Креза који му поставља питање: „Пријатељу Атињанине, до мене је дошао глас о твојој мудрости и да си, путујући као мудрац, обишао и упознао многе земље; сад ме је обузела жеља да те запитам којег човека сматраш најсрећнијим на свету?” (Херодот 1959, I 30).
- 177 „Народ, као лице, ограничен је дугим прошлим напорима, жртвама и излагањем опасности... Треба имати заједницу у многим стварима. Сви подједнако волимо оне жртве на које смо заједнички пристали и зла која смо сносили” (Ренан 1883, 29–30).
- 178 На везу између ова два аутора први је указао Никола Мирковић учивши да се Дучићев опис карактеристика националног темперамента сасвим поклапа са извршним приказом који је дао Владимир Дворниковић у књизи *Психа југословенске меланхолије* из 1925 године (Мирковић 1936, 340).
- 179 Може се претпоставити да је Дучић многе од њих и непосредно познавао (пре свега Ле Бона и Тена), али је извесно да у тексту „Књижевни космополитизам” помиње Вунта који је створио „психологију раса” (Дучић 1969б, 260).
- 180 Према Ле Гофовом схватању, у историји менталитета пресудну улогу не играју, као у историји идеја, идеје појединачних мислилаца, већ „менталне маглине у којима су деформисани ођеци њихових доктрина, осиромашени остаци неуспјеле ријечи без контекста играли извјесну улогу” (Ле Гоф 2002, 24).
- 181 „Једном народу није потребно много главних карактерних особина. Добро учвршћене оцртавају оне његову судбину. Погледајмо н.пр. Енглеze. Елементи који оријентишу њихову историју могу бити резимирани у мало потеза: култ истрајног напора који спречава да се устукне пред препреком и да се каква несрећа сматра неуклонивом; религиозно респектовање обичаја и свега, што је проверено временом; потреба делања и презирања слабости и празних спекулација мисли; врло интензивно осећање дужности; контрола самога себе, које се сматра као најглавнији квалитет и брижљиво се одржава нарочито подешеним васпитањем” (Ле Бон 1920, 53).
- 182 У тексту „О књижевном образовању” из 1908. Дучић истиче да се књижевно образовање, и у случају читалачке публике и у случају писаца, стиче читањем добрих писаца и то првенствено страних књижевника (Дучић 1969а, 249–252). Сличан став је Дучић раније изразио и у једном од писама Милану Савићу из Женева: „Свакако бих био за једно превађање, једно широко, универзално превађање, једну епоху превађања, да подигне наш укуc или, бар, регенерише” (1963, 478; Женева, 2. 5. 1900).
- 183 Дучић управо у *Градовима и химерама* пише: „Песник је увек једно острво за себе; међу људима, он је увек само претходник и гласоноша другог доба” (Дучић 1940, 132).
- 184 Уп. и став о Дучићевом језику у контексту тумачења његових путописа: „Дучићев књижевни језик развијао се у најбољим токовима традиције београдског језичког стила однеговане духовности на чијем челу су били Јован Скерлић и Слободан Јовановић” (Магаршевић 1996: 251).
- 185 Јован Делић је рад о Дучићевим путописима објавио и у књизи *О њоезији и њоеџици српске модерне*, уз напомену у фусноти да је овде укључен „стога што баца драгоцјено свијетло на Дучићево пјесништво и поетику” (Делић 2008: 101). На истом месту даје се и детаљан преглед литературе у којој се указује на везу између Дучићевих песама и путописа. У новијој литератури та повезаност се препознаје у *личности*: „У Дучићевим делима лиричност је примарна у песмама, и у путописима, чак у његовим есејима” (Леовац 1996: 9). У блискости Дучићевог поетског и прозног израза у путописима Павле Зорић (1996: 178) истиче *екстатичан џон*: „Екстатични тон је изражен у прозној форми, али га ми доживљавамо као

- песму чији језик, својим врховним, коначним миром, својом зрелом лепотом која наговештава блесак једног јединог тренутка среће – подстиче у нама радосно узбуђење”.
- 186 На основу издања из 1940. приређено је и издање из којег је ексцерпирана грађа за овај рад. Упркос недостацима приређивачког поступка (мењан је Дучићев правопис, па и интерпункција), за издање из 2008. смо се определили јер је због великог тиража и године објављивања лако доступно савременим читаоцима.
- 187 Нажалост, недовољно прецизиране формулације често прате описе језичко-стилских карактеристика Дучићевог стваралаштва, а књижевна критика и историја нису оставили ни превише илустрација за изнесене судове. Тако се, на пример, за Дучићеву рану поезију констатује како је у њој из поезије Војислава Илића преузет „китњаст стил” (Деретић 2007: 946), али без икаквих примера или указивања на одлике таквог стила. Истовремено, појављују се и конкретнији описи језика Дучићевих песама: „Код Дучића се стално осећа напор да буде на висини задатка који је себи поставио, да о великим стварима пева на начин великог песника. Отуда извесна пренапрегнутост његовог песничког језика” (Деретић 2007: 949). Наведени тачан и аргументован суд о „пренапрегнутости” у пуној мери важи и за језик Дучићевих путописа. У Дучићевој поезији истакнута је и „тежња ка узвишеном стилу и свечаној, патетичној дикцији” (Деретић 2007: 949), што, такође, корелира са језичко-стилским карактеристикама песникових путописа.
- 188 Слажемо се са ставом Јована Делића (2008: 102) у коментару оцене Бошка Новаковића који је путописца Дучића доживео као „песника и козера, духовитог лакописца”: „Неће бити да је Дучић био баш такав ’лакописац’, каквим се учинио Новаковићу.” У Дучићевој лексици и синтакси препознаје се, напротив, велики напор да се свака реченица, али и текст у целини, доведу до језичког и стилског савршенства кроз бројне прераде.
- 189 Уп. и добар опис Дучићеве песничке лексике: „Углађеног исказа и пробране лексике, песник систематски елиминише стилске ’огреботине’ попут брутизма, дијалектизама, провинцијализама, архаизама, а поготово турцизама и свих трагова Истока у српском језику и култури” (Негришорац 2009: 19).
- 190 Занимљив је и контекст у којем се лексема *солдаџи* јавља: Спартанци су били солдати (ГХ, 160), Христос је био страшни солдат своје цркве (ГХ, 290). Из примера се види да у њима нема специфичне актуелизације овога германизма, нити икаквога пејоративног призвука.
- 191 На ниску фреквенцију славенизама вероватно је утицала и чињеница да Дучића „српска књижевност пре друге половине деветнаестог века врло мало привлачи” (Витановић 1996: 51).
- 192 Наравно, у језику Дучићевих путописа јављају се и глаголи са конкурентским суфиксима, *-иса* (карминисаним ГХ, 108, психологисати ГХ, 220, спиритуалише ГХ, 247, документарише ГХ, 256 и сл.) и *-ова* (дискутовали ГХ, 237 итд.).
- 193 Могуће је да је Дучић форму *педантијерија* у другом примеру увео да се у непосредном додиру и напоредном односу не би нашле две лексеме изведене суфиксом *-изам* (*још више педантизма и концептизма). Изведенице са овим суфиксом, иначе, нису ретке у Дучићевим путописима (педантизма ГХ, 84, концептизма ГХ, 85, ригоризам ГХ, 149, доктринаризам ГХ, 220).
- 194 Занимљиво је да у путописима нема данашње форме *иензионер*, иако су потврђене две именице са овим суфиксом, *визионер* (визионери ГХ, 102) и *мисионер* (мисионери ГХ, 121, 139). Интересантну дистрибуцију суфикса *-ер* и *-ар* у Дучићевим путописима илуструје и лексема *милионар* (милионаре ГХ, 317).
- 195 Одличан опис и тумачење Дучићевог разумевања песничког језика, као и Дучићевог односа према синтакси М. Настасијевића, понудио је Милан Радуловић (2009: 61–62).
- 196 Варијација позиције атрибута није редовна. Нису неуобичајени ни примери са доследном постпозицијом атрибута: са очима зеленим као лишће ловорово (ГХ, 56); оних које нам даје доба цезарско и оних из доба папског (ГХ, 153) и сл.
- 197 Уп.: Ако сиђем у долине које су овде тако дубоке, мени се чини да сам утонуо (ГХ, 6).
- 198 У опису Дучићевог огледа о срећи Мирон Флашар (1996: 24) запажа како се примери „не само помињу и наводе као сведочанства, него се и непрекинуто нижу – готово да кажемо: каталошки”, стварајући „низ или ланац” и повезује ову стилску карактеристику са античким реторичким средствима.

- 199 Дучић је нарочито радо понављао и тиме наглашавао атрибут *свој*: Не треба много говорити, ни говорити о себи: о својој личности, својим укусима, својим навикама, својим опажањима (ГХ, 89); и који даје свакој нашој страсти своје магије и своје истине (ГХ, 138); То духовно царство и кад је губило своју снагу, није губило свој континуитет (ГХ, 139); Има других земаља које су чувене због својих шума, својих снегова, свога цвећа или својих животиња (ГХ, 178); да је она за свагда дубоко паганска, и по својим рељефима и по својем блистању (ГХ, 178); испунила све своје бесанице и све своје намере (ГХ, 210); показујући нам своје катастрофе и своје тријумфе, своја грађења и разграђивања, своје облаке што све побију градом а оживе сунцем; своју непрекидну игру смрти и живота (ГХ, 230), итд.
- 200 Посебну пажњу овде привлачи другачији пример, у којем се у трима напоредним конструкцијама варијација, тј. увођење синонимног предлога, укршта са понављањем новоуведене речи: Учимо због друштва, богатимо се ради друштва, женимо се ради друштва (ГХ, 122).
- 201 Вишечлани субјекат Дучић удваја и заменицом *њо*: Загонетност њене личности, двосмисленост њене праве унутрашње егзистенције, то је оно што њу прати до краја младости (ГХ, 212); Простор и самоћа, то су често две утопије (ГХ, 309). Први пример се, додуше, може тумачити и као пример са апозицијом.
- 202 „Дучић је српски књижевни језик очистио и племенио, ослободио му унутрашња и скривена, неискоришћена семантичка поља, вратио живост, пуноћу, сликовитост и звучну лакоћу” (Палавестра 1996: 2).
- 203 Кашанин је, између осталог, о Дучићу записао да је „мешавина детета и искусног дипломате”, да је „као човек поцрпао из живота све, као што је као писац поцрпао све из речи” (Кашанин 2004: 225).
- 204 Владимир Гвозден исправно примјеђује, илуструјући то одабраним наводима из релевантне литературе, да се Дучић чак и у нашој стручној јавности перципира углавном као пјесник, чему је разлог „у рано израженој идеји да његови стихови надмашују све друго што је написао” (2006: 88). Иако смо у принципу спремни да се начелно сложимо са овим давно донесеним судом, то не значи да Дучићево жанровски разнородно дјело није вриједно проучавања – на првом мјесту барем због исправног контекста који даје слика сагледана у својој свеукупности. Друго, сматрамо да добитак за историју књижевности није једини резултат поновног критичког ишчитавања Дучићевих, често високо лиризованих, медитативно-рефлексивних проза. Сучељавање Дучићеве поетике са поетиком савременика, сагледавање његових традицијскопоетичких избора и истрајавања на њима доноси нову енергију у ионако живописне представе културног контекста наше књижевности, нарочито у међуратном периоду. Учвршћује, уосталом, Дучићеву позицију коју смо склонили да превидимо у смислу усавршавања и модернизовања нашег језика у поствуковском, модерном добу, пружајући евидентан утицај и ка другој половини двадесетог стољећа, све до данашњих дана.
- 205 „Није искључено да је управо Дучић, својом ’Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних виђета – ’Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију француских есејиста и Лава Николајевича Толстоја из ’Пута у живот’”, (Коларић 195: 515). Са овом тврдњом тешко бисмо се у потпуности сложили. Понајприје, чини се да је помало олако изречена тврдња да су редови наших аутора *само настјавак моралистичке традиције француске и Толстојеве*. И најповршнији увид у тематику, па и вођење мисли или аргументације, показује да су оба писца непорециво укотвљена у личној и колективној традицији сопственог народа, што оповргава наведени став. Даље – у нашем виђењу – Андрић би према природи своје медитативне мисли, а која је чита већ и у раним књигама – *Ex Ponto* и *Немири*, до овог облика сасвим извјесно дошао без икаквог директног подстицаја. То, наравно, не искључује неку врсту посредног обликовања, финог утицаја старијег писца на млађег, тим прије што је познато да су њих двојица размјењивала своје књиге. Ипак, *облик* презентованих записа двојице писаца је јасно диференциран. Андрић рефлексии излаже у форми цртице, понекад концентрисане и до гноме; сваки Дучићев есеј – зваћемо га тако у недостатку боље одреднице – разгранат је, и на нивоу обје збирке пажљиво конципиран. Док уз *Блајо* и *Јујира* не би ишле одреднице „фрагментаран” и „успутан”, уз Андрићеве *Знакове* оне су постале дио незаобилазног критичарског вокабулара. Врло кратко, само напомене ради, овај крак Андрићевог стваралаштва далеко више наликује на Настасијевићеве забиљешке, дневничке, афористичке, рефлексивне (и такође – врло фрагментарне) из четврте књиге Сабраних дела – *Есеји, белешке, мисли*. Постоји озбиљна претпоставка да је Андрић могао бити упознат са

- овим Настасијевићевим записима с обзиром на (раније) Винаверово издање Настасијевићевих сабраних дјела, и на барем једну прилику у којој је Андрић у вези са Настасијевићевим дјелом узео учешћа у дискусији. Да ли су ови Настасијевићевии записи пак на Андрићеву поетику непосредно утицали – питање је за неку другу студију.
- 206 Истовјетан поетички импулс препознајемо и у Андрићевим *Знаковима њоред љуџа*. Балансирање, али и повремена неуравнотеженост, необлажена напетост између широко захваћених тема и микропенти одликују и једно и друго дјело. Ипак, иако је правац посматраних промишљања исти, смјер им је супротан: Дучић пише тежећи да изађе из себе, да дедукује, да се пробије кроз опну индивидуалног не би ли дошао до импулса општег, а Андрић, полазећи од уочених образаца, могућих генерализованих истина, да се привуче свом језгру, што ближе свом унутрашњем егзистенцијалном трептају, да га сагледа и (за себе) протумачи. Ако смо склони да све три књиге (*Благо, Јуџра, Знакови*) прогласимо за рефлексивно-медитативне записе, наш је утисак да је у првима више рефлексije, а у другима више медитације. Другим ријечима, Дучић нам своју ријеч изриче као проповједник, Андрић као мудрац пустињак. Веома је значајна наизглед узгредна напомена Новице Петковића о сличности принципа на којима су настајале Дучићева и Андрићева реченица, и далекосежност и значајност промјена које су обе донијеле у нашој језичкој култури и њеној убрзаној модернизацији, нарочито послије Првог свјетског рата. Петковић биљежи: „За њу (Дучићеву реченицу, напомена Н. Б.) већ можемо рећи да представља језичку тековину која је шира од песничке, јер је суделовала у стабилизовању разрађенијих синтаксичких структура, као нешто касније и другачије Андрићева реченица” (2007: 82).
- 207 Иако током хода кроз *Јуџра* срећемо софисте, Сократа, Хомера, мудрог Соломона, апостола Петра, Немањиће, Борџије, Волтера, Русоа, Пушкина, Гетеа, Игоа, Хајнеа, Шопенхауера, Ничеа, француске и њемачке краљеве, Обреновиће... њихови ликови нису тако изразити, не захтијевају нашу пажњу тако бучно и безусловно као у старијој књизи. Сведени су у *Јуџрима* на динамичну илустрацију, и као такви композиционо врло функционални.
- 208 Остали есеји посвећени су мирноћи, плесу, родољубљу, карактеру и уљудности.
- 209 Милан Кашанин и Меша Селимовић дијеле утисак о правцу којим се кретала Дучићева путописна, есејистичка, и понешто филозофска мисао. Пишући о различитим издањима књиге *Грагови и химере*, Меша примјеђује да Дучић постаје разуђенији, духовитији, штедрији, сводећи на мању мјеру празан ход кроз класику и историју (Селимовић 1969: 334), док Кашанин, поредећи старију и млађу књигу есеја, пише: „У начину писања, између двеју књига има разлике. У *Јуџрима са Леуџара* је мање цитата и демонстрирања ерудиције, а више оригиналних мисли и личнога искуства. Текст, неоптерећен античким примерима и анегдотама, мирно је саткан од кратких и просто писаних реченица, без сувишних поређења и повишеног тона” (Кашанин 2004: 242).
- 210 Методом случајног избора, јер су таква мјеста врло честа и у *Благу* и у *Јуџрима*, навешћемо један одломак из есеја „О мржњи”. Дучић биљежи: „Човек не мрзи другог човека него само ако га се боји, и зато мржња и страх иду напоре. Ако се човек, напротив, не боји свог противника, онда га и не мрзи, него га презире. Стога су људи који пуно мрзе уопште страшљивци, и имају женску ђуд и осетљивост; а други, сасвим противно, имају особине мужевне и поносне” (2004: 271). Ово такође није једино мјесто на коме би се могли зауставити они проучаваоци који су Дучића, нарочито у есејистици, склони да оптуже за фино упаковану мизогинију. У есеју „О карактеру”, гдје се експлицитно моћ индигнације везује за моралну чистоту и здравље, Дучић ће казати: „Жена не уме да индигнира, него само да увреди, зато што у женама има више охолости него поноса, и више укуса за формализам него за суштину. Према томе, осећање индигнације је углавном особина мушкараца” (2004: 320). Ипак, овдје, као и на оним мјестима гдје је Дучић склон да нападно генерализује (као када изриче судове о Енглезима, Бугарима, Хрватима) враћа нам се у видокруг питање са почетка текста – колико је дубинска, композициона иронија као начело продрла у све нивое посматраног текста?
- 211 Занимљиво је, ипак, да се код проблема патње и мука Дучић хришћанин и Дучић класичар разилазе, тј. овај други односи очигледну превагу. Као освједочени заљубљеник у живот, Дучић не полаже много на патњу, нити је истиче као тренутак прочишћења. Тјелесно здравље њему је готово подједнако важно као

- и душевно. Идеал хармоније, неугасла визија калокагатије, провејава, рецимо, из Дучићеве напомене „да дуже и здравије живе они поштени и добри”.
- 212 Једна од таквих сентенци отвара и есеј „О карактеру”. Изненађења код Дучића иду у два тока – или воде до дубоких неслагања са аутором, или, сасвим неочекивано, изазову истинско преиспитивање. Дучићева готово овлаш изречена опаска што слиједи води размишљање другим назначеним правцем. Она гласи: „Једно од најплеменитијих осећања човекових, то је моћ индигнације” (2004: 320). Најприје се, природно, сама од себе зачиње запитаност над очигледним парадоксом – зашто су огорчење, одбацивање, презир, срдитост – проглашени за благородну црту човјекову? Мало даље, неупоредиви стилиста Дучић постепено открива да се парадокс разрјешава на нивоу бинарне поставке – усхићење и индигнација као комплементарне реакције одају биће спремно на племенит ангажман, на реакцију, на тежњу да се свијет учини бољим мјестом. „Моћ индигнације”, поентира есејиста, „долази стога од човекове велике моралне чистоте” (2004: 320).
- 213 И иначе је више него занимљиво посматрати како ова сабрана и здраворазумска природа скоро са (помињаном) индигнацијом посматра повишена емотивна стања заљубљености и страсти. У есеју посвећеном разочарању Дучић вели: „Ка разочарењу су склони људи према њиховом темпераменту, а не према њиховом интелекту; јер је разочарење увек ближе крви и осећању него духу и памети. Ово се најбоље види код заљубљених, који никад не знају ни зашто су очарани, ни зашто су разочарани, *јер заљубљеници живе у болесном најону машиће и поийиуној разузданости нерава*” (2004: 265, подвлачење Н. Б.).
- 214 Од насртаја, као што је општепознато, нису поштеђене ни богиње, некмоли смртне жене.
- 215 Карактеристична је биљешка надреалисте Ђорђа Јовановића у ревији *Надреализам данас и овде* из 1932. године, посвећена првом издању Дучићевих сабраних дјела, у којој је изразито негативно писано о тада новој књизи *Блајо цара Радована*: „Поезија тог господина (Г. Јована Дучића) заостала је још само на понеким светосавским прославама или у ’концертном делу’ неке србијанске, паланачке забаве. Они који су се некад усхићивали Дучићем, имају сада децу која читају Црњанског, Драинца или Декобру [...] Таленат који почиње да се манифестује тим песмицама осредњег провинцијског нивоа, сада (1926–1930) је остварен у гломазној торти од бајатих колача названој *Блајо цара Радована*. Јово Дучић из прошлог века постаје Јован Дучић овог века, а кад би се неким чудом пребацио у идуће столеће био би Ован Дучић, опет песник, варничан дух и тако даље, без икаквих других промена” (Јовановић 1932: 41).
- 216 На ту чињеницу указао је Јован Деретић у својој *Историји српске књижевности*, истичући одређене специфичности Дучића као прозног писца: „Дучићева проза, много обимнија од поезије (од пет књига његових сабраних дела само једна садржи песме а све остале су прозне), остала је ипак у њеној сенци. Премда је показао наративне склоности у поезији, у прози се није огледао у приповедним врстама, није писао приповетке и романе, као прозаиста остварио се у граничним, нефункционалним формама: путопису, филозофским максимама и есејима, у књижевној критици и есејистици, историји, уметничкој критици, публицистици. Као уметник у њима је исти као у песмама: стрпљиви неуморан радник, мајстор који подједнако пази да му детаљи буду савршено изведени, да целина буде складно компонована, перфекциониста у стилу, драгуљар. Зато је на својим главним делима дуго радио, као и на песмама” (Деретић 2002: 986).
- 217 Стога је за његову књигу с правом речено да представља „исто толико филозофско дело колико и књижевно” (Кашанин 1990: 315).
- 218 „Кад се појавила, свечано најављена, као шеста књига *Сабраних дела*, она је изненадила читалачку публику и критичаре” (Леовац 1985: 212).
- 219 „Пошто су ово размишљања једног мисаоног песника, и проза нашег најистакнутијег и највећег стилисте, Одбор је сматрао за част, да прими на себе дужност растурања у највећем броју овог дела, које је једно монументално дело наше књижевности” (Поповић 2009: 132).
- 220 Велибор Глигорић је дјелу замјерао његово исувише књишко мудрословље: „Ова књига писана је у доколици међу разбацаним књигама о антици, после дугог меланхоличног гледања у статуу Амора коме су несташна деца сломила врх од стреле” (*Истио*: 143); дочим је Милован Ђилас у доктринарној марксистичкој визури Дучићу спочитавао искљученост из животне стварности: „Дучић је незванични мислилац

- једне класе. Његове теме често су више салонске козерије (О Љубави, О Жени..., о свему уосталом), него стварна научна и духовна истраживања. Он све види под дојмом једног салона; кроз стакла на његовим вратима или свилене завесе на његовим прозорима; као да не постоји свет ван тога и као да нема ваздуха који не би мирисао на парфем” (Ђилас 1932: 7). Слично ће двадесет година касније писати и Меша Селимовић, осврћући се једном једином реченицом свог „Предговора” Дучићевим изабраним *Стиховима и њрози* на његове есеје у истом духу: „У *Блаіу цара Радована* и неким другим својим делима, Дучић је адвокат буржоазије, њен гласноговорник, цинични заступник њених интереса” (Селимовић 1952: 13).
- 221 Постоје различита термилошка колебања у вези са одређењем типа дискурса којем припада *Блаіо цара Радована*. Естетичар Света Лукић сачинио је, на темељу учења шпанског филозофа Хуана Маријаса, прегледну теоријску студију о једној самосвојној и дугој традицији литерарног стварања коју назива *филозофска књижевност*. Ријеч је о току мисаоно-умјетничке прозе која се протеже од античких дијалога, преко средњовјековних теолошких коментара, ренесансног есеја, француских моралистичких трактата и текстова најразличитијег карактера из деветнаестог вијека, све до дјела аутора прве половине двадесетог стољећа у чијем опусу постоји доминантна рефлексивна компонента. Управо је о тој, последњој фази Лукић говорио као специфичној у односу на претходне етапе развоја филозофске књижевности, називајући је „есејистичком или интелектуалном” (Лукић 1981: 218). Есејистика, у том погледу, представља вјероватно најадекватније термилошко одређење овог корпуса Дучићеве прозе, који припада једном од изразитих токова западноевропске литературе свог времена.
- 222 Занимљив је податак који говори о порасту интересовања за *Блаіо цара Радована* крајем двадесетог и почетком двадесет и првог вијека: „Сагледавање *on-line* каталога Библиотеке Матице српске у Новом Саду (<http://bmsalf.ns.ac.yu/cobiss/>) у марту 2002. показало је да је више примерака појединих Дучићевих дела објављено током последњих десет година, него током читавог претходног периода. Неки издавачи хвалили су се да су продали и по 100.000 примерака *Блаіа цара Радована*. Не би отуда било неумерено рећи да је Дучићева проза представљала бестселер последње деценије. Тешко би се, дакле, могло рећи да је, барем што се читалаштва тиче, проза остала у сенци поезије” (Гвозден 2003: 11). Вјечито читалачко интересовање за књиге „мудрости”, приручнике лако доступног знања и за сваку прилику згодних цитата, учинили су несумњиво и ово Дучићево дјело читанијим са појавом нових и приступачних издања. То не треба схватити као знак његове особите мисаоне тривијалности, већ прије као израз феномена да широка популарност једној таквој књизи може ускратити скрупулознију критичку рецепцију од оне коју је до тада завриједила.
- 223 С разлогом је претпостављен утицај овог Дучићевог дјела и на сродне *Знакове њоред њуіа* Ива Андрића: „Није искључено да је управо Дучић, својом ’Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних вињета ’Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију славних француских есејиста...” (Коларић 1995: 515).
- 224 Мјесто овог Дучићевог дјела у тој стваралачкој области постављено је од критике на највише вриједносне љествице: „Дучићеве медитације иду у сам врх наше медитативне прозе: штавише, оне га и превазилазе јер са непоновљивом елеганцијом и парадоксалном духовитошћу свог израза, сажетошћу мисаоних интензитета, дубином антиципације и далековидим препознавањем односно стварањем мисаоних модела за свет који тек долази – намећу као мера и критеријум медитативног прозног облика” (Глушчевић 1990: 418).
- 225 Настанак легенде везује се за конкретан географски простор, али је по свим елементима очигледно ријеч о лутајућем мотиву, познатом у различитим традицијама и културама широм свијета: „У Тимочкој Крајини, дакле у источном делу данашње Србије, многи људи и жене пророкују о силном благу некаквога *Цара Радована*. За то се благо говори да је необично велико. Али се не може до њега да дође, докле се не би нашла трава *Расковник*, те њом да се отворе браве и катанци на вратима, где се то благо чува. А тај добросрећни *Расковник* нико не може да нађе” (Веснић 1894: 172).
- 226 Најочигледнији и у досадашњим студијама одавно потврђен утицај прије свега чини свеколико античко хуманистичко наслијеђе: „Дучић је увелико окренут античком, грчком и римском наслеђу, грчкој и римској филозофији, књижевности, историографији” (Леовац 1985: 215). У претежном броју текстова

- од раних критика до познијих студија – који су трагали за појединачним узорима Дучићевих филозофско-књижевних рефлексија сасвим оправдано је најфреквентније име Мишела де Монтења, али и других аутора који су извршили несумњив утицај на одређена пишчева поетичка опредељења и мисаона усмјерења: „И по предметима на којима се заустављао, и по лабовој повезаности градива, као и по анегдотичној форми излагања, Дучићево дело подсећа много на *Есеје* Монтењеве, само, док је Монтењ изградио свој животни став на познавању античке културе, која му је била блиска у свима својим танчинама, дотле је наш песник уз њу, коју такође добро познаје и чијем се проучавању нарочито посветио боравећи више година у Атини и Каиру, уз њу додао и огромно искуство и сазнање што је обухватило све духове почев од Ренесансе, кад је Монтењ живео, па до данас. Стога су њему позната учења Сократа, Епиктета, Марка Аурелија, Цицерона и Сененке исто тако као и учења Монтења, Русоа, Лока, Карлајла, Емерсона” (Лебл-Албала 1938: 271–272); „Дучић припада традицији есејистичког начина писања која свој прави почетак налази код Монтења у 16. веку, а настављаче код писаца временски много ближих Дучићу, као што су Американац Ралф Валдо Емерсон, аутор књиге *Управљање живојом*; Морис Метерлинк, писац *Мудрости и судбине*; или Карлајл са својим огледима о херојима” (Гвозден 2006: 89).
- 227 Фројдова расправа „С оне стране принципа задовољства” објављена је 1920. године и Дучићу је могла бити позната. Уп. „У психоаналитичкој теорији прихватамо, без двоумљења, да се ток психичких процеса аутоматски регулише принципом задовољства, то јест верујемо да се он увек побуђује непријатном напетости, а да затим узима такав правац да је крајњи исход смањење те напетости, односно избегавање незадовољства или пак стварање задовољства” (Фројд 1994: 7).
- 228 Сасвим је у складу са реченим један ранији покушај исцртавања Дучићевог филозофског профила: „Он је, ако тако можемо рећи, дискретни стоичар и благи епикуровац, који сања о древним грчким и хришћанским идеалима, о великим идејама и истинама” (Леовац 1985: 218).
- 229 Уп: „Ову синтезу хришћанске филозофије и савремене хришћанске прагматике Дучић је извео сасвим природно и уверљиво, у стилу класичних филозофа карактеролошке и моралистичке оријентације” (Глушчевић 1990: 425).
- 230 Њен носилац је Свети Анселмо, средњовековни теолог који је устврдио: „Највећа мисао која постоји на свету не може бити мишљена као непостојећа” (Крешенцо 2003: 102). Дучић се у многим својим размишљањима ослањао на баштину хришћанских мислилаца, подједнако се везујући за ауторе источне, као и западне традиције.
- 231 „Треба још додати да, пошто је у примарној инспирацији заснован на личном искуству, Дучићев угао виђења је искључиво мушки. Чак и језички, опозицију у његовим текстовима готово увек чине жена – човек, а не жена – мушкарац. Као и у најлепшим примерима витешких, платонских, утопистичких љубави, о којима, како ћемо видети, Дучић често говори, обожавање жене почива на објективизацији њене личности; она је предмет обожавања, али није субјекат у том односу. Она може постати субјекат само у чулној и земаљској љубавној игри” (Витановић 1990: 24).
- 232 Наслов једног текста већ по себи говори о степену таквих аналитичких заострености: „Идеологија мизогиније у Дучићевом *Благу цара Радована*” (Стефановић 2008).
- 233 Управо је једна продубљена студија језичке грађе Дучићевог дјела указала на неке од понуђених претпојавки, пренебрегаваних у корист идеолошки настројених интерпретација: „Основни принцип Дучићевог есеја није коначно ни поетски као што није ни научни – већ је принцип поларности. Све супротности садрже једна другу када се односе на било који значајан ентитет. Ипак се мора признати структурна и смисаона примарност филозофског поретка. У концепцији научних елемената који афирмишу здрав разум Дучић оставља композицијског простора за рационални дух који управља током догађаја” (Јовановић 2008: 29).
- 234 Такав ексклузивизам у афирмисању националне историјске и културне оставштине у Дучићевом опусу адекватно је детектован у литератури: „Дучићево враћање старој словенској и српској митологији није у складу са његовим ’медитеранским’ опредељењем. У поезији, на пример, ако је спомињао српске легенде и повесне чињенице, онда је највише спомињао легенде и чињенице из ’царског’ времена, из средњевековне феудалне историје” (Леовац 1985: 213).

- 235 Јунг је већ у то вријеме увелико разрадио своју теорију о неколико средишњих архетипова људске психе, међу којима ће се ентитет *Аниме* издвојити у његовом схватању као енергетски најпотентнији: „Ова представа је 'господарица душа' како је назвао Шпителер (Spitteler). Ја сам предложио термин *Анима*, јер би тиме требало да се означи нешто специфично, за шта је израз 'душа' исувише уопштен и нејасан. Стање ствари које се подразумева под појмом *Аниме* јесте крајње драматичан садржај несвесног. Он се може описати рационалним, научним језиком који, међутим, ни из далека не изражава његово живо биће” (Јунг 2006: 270).
- 236 На тај аспект у вези са његовим *Градовима и химерама* већ је указано: „Дучићу би се, ипак, могла приговорити и склоност ка стереотипима и општим мјестима” (Делић 2001: 164).
- 237 Утицај Ларошфукоа, на кога се писац на једном мјесту у књизи непосредно позива, несумњиво је присутан у Дучићевим есејима. Поред сродности кључних тема и афористичког начина исказивања о њима, један аспект Дучићевог мишљења, посвећен расвјетљавању праве природе човјекских духовних покретача – истинске мотивације његових „узвишених” поступака – неизмјерно дугује филозофу опсесивно замишљеном над питањем „лажности особина које називамо врлинама” (Ларошфуко 2020: 89). Многи пасуси Дучићевог дјела изгледају као готове разраде појединих Ларошфукоових *Максима*.
- 238 „Предмет поређења у њега скоро је редовно неки апстрактни појам или нека појава из моралног света” (Јовановић 2008: 20).
- 239 Заснована на позитивистичкој основи, једна сродна опсервација о таквом пишевом ставу детектована је у литератури: „Као припадник режима коме је богатство мерило многих вредности, Дучић је рекао мисли које показују да је био каткад охол, недемократичан и уско честољубив, човек који свој духовни аристократизам преобраћа у индивидуалистички себичан аристократизам” (Леовац 1985: 218).
- 240 Интересантно је да први од два на почетку студије претпостављена романа у једној могућој традицији проистекло из Дучићевог дјела – *Прољећа Ивана Галеба* – значајан простор посвећује овој Дучићевој опсесивној теми: Прометеју као једном од најуниверзалнијих и најдубљих симбола човјекове имагинације (Десница 1990: 82).
- 241 Други међу поменутих романима у скицираној традицији прозе ослоњене на *Благо цара Радована – Дервиш и смрт* – представља индикативан примјер као у првом реду дјело дубоке религиозне сумње (Селимовић 1966). У истом смислу илустративан је и данас готово заборављени роман *Понорница* Скендера Куленовића, који у назначеном хоризонту такође доноси карактеристичну јунакову борбу између „бесчулних чула религије и религије самих чула” (Куленовић 1977: 24). Слично најзначајнијим литерарним интерпретаторима исламског свијета у српској књижевности, који по природи ствари углавном потичу из босанскохрватских крајева (попут самог Андрића) и Дучић је дао значајан допринос разумијевању оних садржаја српског културноисторијског искуства који су у њему чврсто усађени са упливом исламске компоненте и чине његов вишеструко динамичан елемент.
- 242 Архивску грађу о Јовану Дучићу из Административне архиве САНУ и из делова оставштине Јована Дучића, која је доспела у Архив у новије време (2007. и 2013. године), па је стога до сада мало коришћена, истражио је и документа и предмете стручно обрадио Миле Станић.
- 243 Грађа Задужбине Николе Ј. Мариновића налази се у оквиру Административне архиве СКА; Дучићево писмо: р. бр. 193.
- 244 Награда је, и поред по вредности шароликних дела подношених на стечај и њихових већином мање познатих аутора, задржала значај и у каснијим годинама. И после Дучића било је неколико добитника који су оставили дубок траг у српској књижевности – Милан Ракић за *Нове џесме*, Иво Ђипико за спис *Из солунских борби*, поново Јован Дучић за *Сабрана дела*; један од добитника био је Аугуст Крклец за збирку *Љубав и њица*, објављену код С. Цвијановића.
- 245 Ово излагање је објављено: *Реферат њ. др Владана Ђорђевића о џесмама Јована Дучића*, Ново време, Београд, 1911, VII, 3–9, 179–183.
- 246 Целу грађу о овом издању први је истражио Љубомир Никић. На основу пронађеног Дучићевог рукописа који је песник послао Цвијановићу и Цвијановићеве коректуре, детаљно је објаснио Дучићев поступак, исправио нетачности и заблуде којих је било у литератури и критички објавио песме које писац није

- планирао за ужи избор. Опширно о томе: Љ. Никић, *Интегрално издање Дучићевих њесама*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1974, XL, 3–4, 249–267.
- 247 Архив САНУ, 108341/3.
- 248 Српски књижевни гласник, *Јујиро* (1902, V, 25), *Дубровачко вече* (VII, 187), *Сјавање воде* (188), *Брачна њесма* (1903, IX, 594), *Свети* (1904, XII, 1060); *Бдење* (1902, VI, 832–833), *Прошлости* (1904, XI, 38).
- 249 Љ. Никић, *нав. дело*, 159–176.
- 250 Архив САНУ, 10831/4.
- 251 Универзитетска библиотека у Београду, Легат Исидоре Секулић... Поред овог примерка, Никић је навео и два примерка из Народне библиотеке Србије и један из Библиотеке града Београда.
- 252 Административна архива СКА, 46/1922. Предлог је писан руком Слободана Јовановића, са потписима оба предлагача.
- 253 Административна архива СКА, 94/1924.
- 254 Административна архива СКА, бр. 226, 339.
- 255 Административна архива СКА, бр. 145/1930, 106/1930.
- 256 Од девет кандидата, колико их је било у избору у целој Академији, поред Дучића, потребних 15 гласова добио је још само Иван Ђаја.
- 257 Административна архива СКА, бр.1941/1937; 1056/1938.
- 258 *Истио*.
- 259 *Политика*, Београд, 8. март 1939, стр. 6.
- 260 Административна архива СКА, бр. 93/1942.
- 261 *Годишњак*, 1946, LI, 1941–1944, 240–241.

СКРАЋЕНИЦЕ

- АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности
- БСАНУ – Библиотека Српске академије наука и уметности
- АЈ – Архив Југославије
- АЈ, ЗБ – Архив Југославије, Збирка фотографија
- АКЦВПП – Архива Културног центра „Дом породице Павловић”

